

В І Д Г У К

**офіційного опонента на дисертацію Левіта Леоніда Зігфрідовича
«Психологія розвитку й реалізації життєвого потенціалу суб'єкта»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за
спеціальністю 19.00.01 – загальна психологія, історія психології**

Дисертаційне дослідження Л.З. Левіта присвячене вельми важливій і водночас недостатньо опрацьованій темі. Актуальність обраної теми підтверджується, зокрема, дослідженнями життєвого потенціалу людини, проведеними у контексті десятирічного проекту ООН «Індекси розвитку людського потенціалу». Тим часом, як слушно констатує автор, посилаючись на Р. Баумейстера, проблеми, пов'язані з життєвим потенціалом і його реалізацією, не тільки далекі від вирішення, але навіть по-справжньому не поставлені – попри досвід, що налічує понад дві тисячі років, опрацювання суміжних проблем.

Можна погодитись із автором у тому, що психологічне дослідження життєвого потенціалу людини вимагає з'ясування не лише її наявних внутрішніх можливостей (зокрема, обдарованості, таланту), але і її здатностей до їх реалізації. Складність досліджуваної проблематики спричинює необхідність розробки та використання багаторівневої системної моделі, яка б описувала життєвий потенціал і його реалізацію. Автор здійснив цікаву спробу побудувати таку модель, що великою мірою визначає наукову новизну й неабияку теоретичну значущість виконаного дослідження. У цьому плані слід відзначити також небезуспішні зусилля автора, спрямовані на досягнення чіткішого трактування низки важливих для психології понять, таких, зокрема, як «особистість», «індивідуальність», «самореалізація», «набуття щастя», «егоїзм», «альтруїзм» тощо. Спеціально відмітимо залучення до пропонованої теоретичної концепції поняття «егоїзм» як одного з основних, чим зроблено внесок у пояснення суперечливої та багатозначної природи відповідного явища.

Слід констатувати і істотну практичну значущість здійсненого дослідження, що полягає, насамперед, у вдосконаленні та збагаченні арсеналу психодіагностичних методик, релевантних дослідженій проблемі, а також у створенні й апробації методик, що мають на меті надання людям допомоги у найкращій реалізації їхнього потенціалу.

Дисертація Л.З. Левіта «Психологія розвитку й реалізації життєвого потенціалу суб'єкта» складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел із 442 найменувань, додатків.

У вступі автор обґрунтовує актуальність теми дисертації, формулює цілі та завдання дослідження, виділяє його предмет і об'єкт, висуває гіпотези дослідження, визначає його наукову новизну, теоретичну і практичну значущість, окреслює форми апробації та впровадження результатів дослідження.

Обґрунтовується думка, згідно з якою потенціал суб'єкта, тим паче унікальний, має розглядатися як одна з найвищих цінностей людського існування. Відповідно, його продуктивна реалізація повинна вважатися одним із головних життєвих завдань.

У першому розділі «Проблема життєвого потенціалу людини» здобувач простежує історію дослідження проблеми людського потенціалу у релігії, філософії та психології. Наведені огляди простежують розвиток уявлень про індивідуальність людини, притаманний їй життєвий потенціал і особливості його реалізації. Особливу увагу приділено аналізу античних і сучасних концепцій евдемонії, які пов'язують розвиток та реалізацію суб'єктом свого унікального внутрішнього потенціалу з досягненням наповненого, щасливого існування. У зазначеному контексті проведено порівняльний аналіз евдемонічних і гедоністичних теорій суб'єктивного благополуччя. Так, вчення Аристотеля про евдемонію мало на увазі наявність у людини унікального вродженого потенціалу, внутрішнього духу – «Деймона», який повинен бути виявлений, а потім актуалізований, і саме у цьому полягає головна відповідальність людини стосовно самої себе. Евдемонія у розумінні Аристотеля асоціюється із досягненням щастя завдяки реалізації людиною свого справжнього потенціалу. І навпаки, якщо

індивід не реалізує своїх унікальних переваг, він замість евдемонії відчуває дисдеймонію – внутрішній конфлікт і душевну дисгармонію. Евдемонізм, пов'язуючи реалізацію життєвого потенціалу індивіда із набуттям щастя, прагне дати чітку відповідь на питання «як треба жити». Передбачається, що кожна людина має «справжнє Я», яке визначає її індивідуальні можливості і, відповідно, етичний обов'язок жити у відповідності з ним. Реалізація найвищої цінності (внутрішнього потенціалу) тим самим створює найбільше щастя – на відміну від найбільш поширених трактувань даного поняття. Автор обговорює роль людського егоїзму в реалізації життєвого потенціалу, а також співвідношення егоїстичних і альтруїстичних компонентів активності, пов'язаної з розвитком і реалізацією життєвого потенціалу суб'єкта.

У другому розділі «Двосистемна концепція життєвого потенціалу та його реалізації» представлено авторську «Особистісно-орієнтовану концепцію щастя» (ЛОКС), що описує розвиток і реалізацію життєвого потенціалу суб'єкта. Вказано основні етапи теоретичного конструювання ЛОКС протягом 2006–2012 рр.

З огляду на двоїстість, в якій постає проблема внутрішнього потенціалу, обґрунтовується двосистемність пропонованої теоретичної моделі, у якій втілено головний зміст концепції. При створенні концепції використано поняття «індивідуалізм», «егоїзм», «особистісна унікальність», «самореалізація», які протягом століть були предметами гострих дискусій. Такий підхід забезпечив високу пояснювальну силу ЛОКС, яка, на думку автора, значною мірою інкорпорувала істотні моменти теорій особистості З. Фрейда, К. Юнга, А. Маслоу, К. Роджерса, Р. Ассаджиолі, а також частково Г. Олпорта і Е. Еріксона.

Згідно з ЛОКС, досягнення нового рівня розвитку людини (пов'язане зі зміною основних життєвих «правил» або «істин»), передбачає успішне проходження (завершення) попереднього етапу. Якісно новий рівень (підйом на черговий «щабель») ґрунтується на результатах, досягнутих на попередньому етапі.

У третьому розділі «Методики експериментальної діагностики життєвого потенціалу» основна увага приділена розробці і застосуванню методик, що

дозволяють здійснювати діагностику основних компонентів життєвого потенціалу людини. Загальний контингент досліджуваних, які взяли участь у проведених експериментах, склав 1232 людини.

Імпонує прагнення автора розробити спеціальні прийоми, аби усунути правобічну асиметрію і ексцес, характерні для тестів гуманістичної спрямованості і, тим самим, нормалізувати статистичний розподіл. Згадана правобічна асиметрія показує, що опитувальник вимірює не стільки рису особистості, скільки прагнення людини мати її. Натомість реалізовані прийоми дозволяють відсіяти так званих «псевдосамоактуалізаторів» – осіб, які не володіють великим внутрішнім потенціалом, однак прагнуть створити враження його присутності. Автору вдалося впоратися із даною проблемою: досвід використання опитувальників «ЗУЛУРЭГ», «ЭЛУ» і «ЭЛУ Плюс», створених для діагностики вираженості компонентів розробленої теоретичної моделі, дозволяє в цілому вважати ці опитувальники придатними, надійними і валідними інструментами для досліджень в рамках Особистісно-орієнтованої концепції щастя. Високі показники шкал, що діагностують вищі рівні розвитку обох систем ЛОКС, дають можливість вивчати націлену на самореалізацію особистість, відбирати відповідних індивідів для процесуальних досліджень реалізації внутрішнього потенціалу за допомогою методів вибірки переживань.

Четвертий розділ дисертації за назвою «Використання методів вибірки переживань (ESM) у дослідженні життєвого потенціалу і його реалізації» присвячений розробці та осмисленню результатів застосування авторських анкет на основі методів вибірки переживань. Виявилось, що практично у всіх досліджуваних шкала самореалізації та близькі їй (саморозвиток, самовираження, самовдосконалення, рівень складності) за кількісними значеннями є маловираженими. Подібне спростерігалось навіть у тих учасників дослідження, які мали максимальні показники за шкалою «Особистісна Унікальність». Це може свідчити про слабку затребуваність індивідуального потенціалу досліджуваних у повсякденному житті, так само як і про певний внутрішній опір самостійній постановці і реалізації дійсно складних завдань, що ведуть до подальшого

самовдосконалення. Більш песимістичне пояснення передбачає максимальну самореалізацію і самовдосконалення лише у порівняно нетривалі, ключові моменти, пов'язані зі специфічною активністю досліджуваного, що у результаті призводить до невисоких середньодобових показників відповідних шкал.

Автор припускає, що показники самореалізації та самовдосконалення (а також самовираження і саморозвитку) порівняно невисокі тому, що відповідна активність є досить складною і при всьому бажанні не може проявлятися занадто часто. Постійне (і поступове) підвищення складності завдань, що їх ставлять перед собою особи, які самовдосконалюються, має бути розраховане на досить тривалу перспективу, що відповідає обранню перспективних цілей як одному з важливих критеріїв розвитку й реалізації життєвого потенціалу суб'єкта.

Нові результати отримані у вивченні співвідношення егоїстичних («користь, вигода для себе») і альтруїстичних («користь, вигода для інших») компонентів у повсякденній активності індивіда. У всіх учасників проведених досліджень наявні позитивні кореляційні зв'язки між шкалами «егоїзму» і «альтруїзму», причому більшість кореляцій мають статистично значимий характер. За кількісним значенням шкала «егоїзму» переважає шкалу «альтруїзму» майже у всіх випадках. Звідси автор робить висновок, що егоїзм і альтруїзм не тільки сумісні, але і практично нерозривні в більшості ситуацій повсякденної активності індивіда.

У п'ятому розділі «Методики посилення життєвого потенціалу суб'єкта» наводяться практичні методики («Евдемонічний Тренінг», «Терапія Особистісною Унікальністю»), які дозволяють за порівняно невеликий проміжок часу (п'ять-десять тижнів) посилити відчуття індивідом свого внутрішнього потенціалу, що згодом призводить до корисних змін у способі життя і професійній діяльності.

Запроваджений автором Евдемонічний тренінг базується на класичних і сучасних ідеях евдемонії. Програма тренінгу складається із теоретичного навчання та десяти вправ, що проводяться у невеликих групах протягом п'яти тижнів. Метою тренінгу є сприяння розумінню особою власного життєвого потенціалу. Результати впровадження тренінгу свідчать про зростання в учасників показників за шкалою «Особистісна Унікальність». Загалом, зосередження

індивіда на внутрішніх цінностях (наявному унікальному потенціалі) призводить до значного зменшення представленості в його активності зовнішніх несприятливих чинників, а завдяки тренінговій методиці з'являється можливість цілеспрямованої зміни в напрямку переходу від гедоністичної орієнтації індивіда до евдемонічної. Автор наводить конкретні приклади успішної самореалізації осіб, які пройшли тренінг.

Розроблені автором прийоми Терапії Особистісною Унікальністю (ЛУТ) при їх регулярному використанні дозволяють клієнту зменшити шкідливу дію зовнішніх обставин (зокрема, життєвих катастроф) завдяки зосередженню на своїй внутрішній «ідеальній» частині, яка не зазнала дистресу. Тим самим закладається основа для подальших процесів копінгу, пов'язаного із переходом суб'єкта від негативних переживань до позитивних. Зміни у внутрішньому стані призводять до поступового зникнення негативних симптомів, зумовлюють слушні життєві вибори (професії, хобі тощо), що супроводжується вивільненням внутрішнього потенціалу.

У висновках автор узагальнює результати виконаної роботи. Констатовано, що вдалося розробити й використати багаторівневу теоретичну концепцію, в якій розвиток і реалізація життєвого потенціалу визначається взаємодією двох систем – «Егоїзму» (на найвищому рівні свого розвитку він постає індивідуалізмом) і «Особистісної Унікальності». Відповідно, процес індивідуальної «самореалізації» розглядається з двох сторін: з боку наявного (головним чином, вродженого) потенціалу, таланту («само»), і з боку прагнення і можливостей індивіда до його продуктивного втілення в життя («реалізації»). Продемонстровано інтегративні й уточнювальні можливості нової концепції щодо ряду теорій загальної та позитивної психології. Систематизовано низку понять з неясними межами, які широко використовуються в гуманітарних науках і повсякденному спілкуванні. Розроблено кілька груп методик, що дозволяють діагностувати компоненти життєвого потенціалу, досліджувати його процесуальну динаміку, а також сприяти його усвідомленню і посиленню за допомогою певних вправ. На завершення висновків окреслено перспективи подальших досліджень у галузі

розвитку й реалізації життєвого потенціалу суб'єкта.

У додатках подано емпіричні методики (діагностичні опитувальники та анкети вибірки переживань), розроблені автором, з інструкціями до них.

Позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження Л.З. Левіта, водночас вбачаю у ньому певні недоліки (чи, краще сказати, обмеження), на які вважаю за необхідне звернути увагу.

1. Розуміння автором егоїзму як спрямованості суб'єкта на отримання користі для себе (трактованої по-різному на різних етапах розвитку) базується на авторитетній традиції й може бути визнане одним із допустимих. Однак воно далеко не вичерпує зміст поняття егоїзму, як воно склалося протягом історії та існує у сучасній науці й культурі. До цього змісту зазвичай залучають, крім отримання користі для себе, також і нехтування при цьому інтересами й прагненнями інших суб'єктів (може, й за відсутності усвідомленої інтенції на заподіяння їм шкоди), причому таке нехтування може мати місце на різних (зокрема, й високих) рівнях особистісного розвитку. На жаль, дисертант не приділив уваги аналізу цієї іпостасі егоїзму засобами запропонованої ним концепції.

2. Друге зауваження також пов'язане із етичними аспектами досліджуваної проблеми. Адже зміст діяльності, у якій знаходить найбільш адекватний вияв унікальний потенціал людини, може мати й антисоціальну і антикультурну спрямованість (наприклад, у терористів, інших злочинців, диктаторів тощо). Очевидно, що не варто прагнути максимальної реалізації такого потенціалу. Доводиться констатувати, що й ця важлива проблема залишилася поза увагою автора.

3. Не підлягає сумнів корисність застосованого автором методу вибірки переживань і так само те, що статистичні характеристики визначаються при його використанні на множині переживань індивіда, а не на множині індивідів. Відповідно, кількість досліджуваних осіб може бути набагато меншою, ніж при застосуванні інших методів. Але це не знімає питання про змістовну

репрезентативність вибірки досліджуваних осіб щодо генеральної сукупності (до речі, якої саме?). Це питання автор, знову-таки, не розглянув.

Зроблені зауваження не ставлять під сумнів позитивну оцінку дисертації Л.З. Левіта. Швидше, вони вказують деякі бажані напрямки подальшого опрацювання вельми цікавої проблеми, якій присвячено його дослідження.

Завершуючи відгук, констатую, що дисертація Л.З. Левіта «Психологія розвитку й реалізації життєвого потенціалу суб'єкта» відповідає спеціальності 19.00.01 – загальна психологія, історія психології. Дисертація становить завершену працю, в якій отримані науково обґрунтовані результати, що мають суттєве значення для загальної психології. Виконана автором робота з теми дисертації відображена в його п'яти монографіях і понад ста публікаціях, розміщених у журналах і наукових збірниках України, Білорусі, Росії, США, Великобританії та Австралії. Зміст автореферату ідентичний основним положенням дисертації. За змістом і оформленням дисертація відповідає вимогам МОН України.

Виходячи з вищесказаного, вважаю, що Леонід Зігфридович Левіт заслуговує на присудження йому ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.01 – загальна психологія, історія психології.

Завідувач кафедри загальної та практичної психології
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя,
доктор психологічних наук, професор

М.В. Папуча